

JOSIP VRANDEČIĆ

TALIJANSKO PALJENJE PUČIŠĆA NA BRAČU: PRIGODOM 80-GODIŠNJICE STRADANJA (1943. – 2023.)

UDK: 94(497.583Brač)“1943“

Primljeno: 18. 10. 2023.

Prihvaćeno: 8. 1. 2024.

Pregledni rad

Josip Vrandečić

Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta

Sveučilišta u Splitu

jvrandecic@ffst.hr

Talijanski su fašisti 9. i 10. kolovoza zapalili Pučišća na otoku Braču. U požaru je spaljeno 169 kuća, a 660 osoba izgubilo je svoje domove. Paljevini Pučišća prethodila je partizanska akcija u Bolu 5. kolovoza u kojoj su partizani zarobili 112 talijanskih vojnika i časnikā, zaplijenili 280 pušaka, 16 mitraljeza i velike količine granata i streljiva. Talijanski su fašisti nekoliko dana poslije zapalili naselja na istočnoj strani otoka Brača kao odmazdu: Selca, Novo Selo, Gornji Humac, Pražnica, Bol i Pučišća. Prethodno su Pučišća temeljito opljačkali, a ukradeno su odnijeli trima brodovima. O paljenju Pučišća u članku govore trojica svjedoka: don Ivan Eterović, Josip Martinić i Franjo Martinić. Na žalost, dvojica su, don Ivan Eterović i Josip Martinić preminuli nekoliko mjeseci nakon autorovog razgovora s njima. U radu se prilažu i dva već objavljena svjedočanstva o paljenju Pučišća preminulih mještana: učiteljice Marije Kovačić i svjetski poznatoga pučiškog plesača Veseljka Sulića.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat, talijanska okupacija, svjedočanstva o paljenju Pučišća 1943.

UVOD

Nakon sloma Kraljevine Jugoslavije 1941. godine Brač je postao dio Nezavisne Države Hrvatske.¹ Krajem travnja i početkom svibnja došli su na Brač talijanski

¹ O Braču u Drugome svjetskom ratu na otoku vidi u Nikica Barić, *Ustaše na Jadranu, Uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije* (Hrvatski institut za povijest: Zagreb, 2012) te Jerko Radmilović, »Otok Brač u Narodnooslobodilačkoj borbi«, *Brački zbornik*, br. 2, 1954., str. 5–89.

vojnici koji su preuzeli vlast. Parabrodom je 1. svibnja 1941. u Pučišća stigla talijanska četa i zauzela naselje. Sredinom srpnja 1941. sklonila se na Vidovu goru grupa Boljana, a do siječnja 1942. njima se pridružila manja grupa Pučiščana i Pražničana. Nakon osnivanja Čete bračkih partizana 22. lipnja 1942. zaoštrili su se ratni sukobi. Talijanska je vojska 5. kolovoza 1942. napustila Pučišća i premjestila se u Postire. Tako su partizani ovladali mjestom.

Partizani su se nastojali padom Benita Mussolinija u srpnju 1943. domoći oružja u talijanskim uporištima na Braču. Stoga, napali su talijansku vojarnu u Bolu 5. kolovoza, tijekom fešte Gospe Snježne, zarobili veliki broj talijanskih vojnika te su zaplijenili znatne količine naoružanja i streljiva. Nakon nekoliko dana stigla je na Brač velika kaznena ekspedicija talijanske vojske. Popalili su Selca, Novo Selo, Gornji Humac, Pražnica, Bol i Pučišća. Talijanski su vojnici 9. i 10. kolovoza zapalili 2/3 Pučišća, točnije 169 kuća uključujući »Dom sv. Terezije« – »Domagoj« i čitaonicu »Hrvatski skup«. Župnik don Frane Krstinić prekinuo je svetu misu i uspio spasiti župnu crkvu da je ne zahvati požar sa susjedne kuće Dešković. Opljačkali su bogatu kuću Dušana Kraljevića na Novoj rivi odakle su odnijeli vrijednu srebrninu i umjetničke slike. Temeljito su opljačkali mjesto i zaplijenili brojne šivaće strojeve, koje su odnijeli iz uvale s drugom ukradenom robom brodovima.

Nakon kapitulacije Italije, od 8. rujna do dolaska njemačkih snaga na Brač u siječnju 1944., partizani su preuzeli potpunu vlast nad otokom. Budući da se očekivalo iskrcavanje Nijemaca na Brač, krajem 1943. godine evakuirao se neborbeni dio stanovništva otoka i drugih dijelova Dalmacije. Manji dio neborboga stanovništva zadržao se u radnim bataljunima otoka Visa, a veći je dio upućen u Italiju pa u Egipat, gdje se zadržao u Sinajskoj pustinji u izbjegličkom logoru El Shatt sve do kraja rata.²

Nijemci su se iskrcali na Braču, upravo u Pučišćima, ujutro 13. siječnja 1944., a bilo je 800 vojnika. Partizani su 3. ožujka napali njemačko zapovjedništvo u Pučišćima te su pobili zatečenu posadu sa zapovjednikom.

U znak odmazde 4. ožujka pristigla su njemačka pojačanja s kopna dvama brodovima i izvršili raciju po kućama. Sakupili su 34 muškaraca i sedam žena, uključujući i župnika don Franu te su ih priveli na obalu kako bi ih odveli u

² O navedenom logoru vidi monografije: Vjera Nižić, *U pustinji El Shatta: o doživljenom i pročitanoj*. Split: Naklada Bošković, 2007. te Mateo Bratanić, *Hrvatski zbjegovi u Egipat 1943. – 1946.*, (doktorski rad). Sveučilište u Zadru: Zadar, 2009.

logore na kopnu. Jednu su ženu ubili pred kućom. Iz navedene grupe izdvojili su naknadno petoricu ljudi kao taoce te ih potaknuli da bježe. Kada su počeli bježati, počeli su pucati i ubili dvojicu. Zatim su izdvojili sedmoricu, poredali ih na Novoj rivi i strijeljali u prisutnosti mještana. Ostale su odveli u Povelja. Nakon nekog vremena žene su pustili, a muškarce odveli u logore. Uхватili su 8. ožujka 1944. u Gornjem Humcu 23 mještana i grupno ih strijeljali. U Praznicima su četiri starca priveli u konobu i žive spalili. Partizani su oslobodili otok nakon višednevnih borbi kod Sumartina 18. rujna.

Ratno je stradanje Pučišća neizbrisivo obilježilo brojne obitelji koji su ostale bez najbližih. Mjesto je prije rata imalo nešto više od 2000 stanovnika. U partizanskim jedinicama poginuo je 51 Pučišćanin. Ubijeno je 39 civila, a od gladi je umrlo 42 mještana. Sveukupno je tijekom rata stradalo 122 ljudi.³

SVJEDOČANSTVA

Don Ivan Eterović Sorić

(Pučišća, 26. prosinca 1931. – Split, 22. listopada 2023.)

Posvjedočio 28. i 30. kolovoza 2023. godine

Fotografija 1: Don Ivan Eterović Sorić

³ O Pučišćima u Drugome svjetskom ratu s naglaskom na paljevini mjesta 1943. godine vidi: Ivo Vuković, *Talijansko paljenje Selaca na Braču 9. kolovoza 1943.* Udruga Didolić, Selca/ Zagreb: 2013. Nikica Barić, »Otok Brač u Drugome svjetskom ratu, (V.).« *Politički zatvorenik* 285 (2020): 12-21.; Josip Vrandečić, »Povijest župe Pučišća«, *Spomenica župe sv. Jeronima Pučišća povodom 450 godina utemeljenja (1566. – 2016.)*, (ur. Josip Vrandečić). Pučišća: Župa sv. Jeronima, 2016: 21–132. O pomoći Katoličke Crkve, posebno nadbiskupa Stepinca, u obnovi spaljenih naselja na Braču vidi: Juraj Batelja, *Blaženi Alojzije Stepinac i Hvarska biskupija. Uz 70. obljetnicu rođenja mons. Nikole Eterovića, naslovnoga nadbiskupa Cibale.* Zagreb, 2021: 133–136.

Predratni život u Pučišćima, »... u jednom uređenom kršćanskom svijetu«

»Rođen sam 26. prosinca 1931. u Pučišćima, na Solinama, u obitelji Stjepana i Ivanke Eterović Paluščić, kao treće od šestoro djece. S nama je živio nono Zore Eterović Sorić, koji je umro u 81. godini života. Bio je težak, često je odlazio na mulu i mazgi u Selca i Bol. Bavio se i prodajom duhana. Njegova supruga Kate Galetović rodila mu je sina Stjepana – moga oca i četiri kćeri. Stjepan je za vrijeme Prvog svjetskog rata otišao u vojsku, a njegov ga je otac, preko prijatelja, izvukao iz rata i poslao k rodbini u Južnu Ameriku. Radio je u Argentini i Čileu, tj. na Ognjenoj zemlji, u rudnicima zlata. Shvatio je da tu za njega nema ni kruha niti budućnosti. Otac mu je pisao da se vrati, da doma ima što raditi, pa se nakon deset godina vratio u Pučišća, u ondašnju Jugoslaviju. Doma je donio nešto malo zlatnika i na Solinama, u tadašnjoj kući Dugonjinih, otvorio dućan mješovite robe, uglavnom brašna i živežnih namirnica. Osim Pučiščana, kod njega su kupovali Pražničani i žitelji Gornjeg Humca. Do Drugog svjetskog rata dobro je zarađivao, a mi smo prilično dobro živjeli.

Po povratku iz Amerike odmah se oženio u dobi od 28 godina s Ivankom Eterović Paluščić, iz ugledne pučiške obitelji koja je dala glasovitoga dominikanca dr. Hijacinta Eterovića (1913. – 1981.) filozofa i teologa s istaknutom sveučilišnom karijerom u SAD-u. Prvo dijete Katicu dobili su 1929., drugo Jurja 1930., mene Ivana spomenute 1931. godine. Trebao sam ponjeti ime Stjepan, jer sam rođen na svečev spomendan, ali sam kršten kao Ivan, zbog kuma Ivana. Sonja je rođena 1934., a Tonči 1936. godine. Umro je u drugoj godini života jer je tada puno djece umiralo od raznih zaraznih bolesti. Kada bi se pojavila neka zarazna pošast imala je strašne posljedice za narod, koji je s djecom bježao u brda dok bolest ne bi prošla. Kuću u kojoj bi se pojavila čuvali su stražari da joj se netko ne bi približio. U mjestu je bilo liječnika, ali ne i ambulante. Kao djecu za vrijeme zaraze otac nas je odveo u goru, na Čad i tamo smo živjeli u kućici nekoliko dana dok bolest nije minula. Kao djeca vrlo smo se dobro sjećali toga vremena jer je za nas to bio zanimljiv izlet izvan kuće, u prirodu. Godine 1938. rođen je Vlade. Zadnje dijete Marija rođena je 1946. godine.

U predratnim Pučišćima živjelo se kao i vjekovima prije, većinom od poljodjelstva na škrtoj zemlji. Nešto je radnika radilo u nekoliko manjih privatnih kamenoloma i oni su kao takvi bili dobro gledani i štićeni od svojih poslodavaca. Koristili su ih za teške poslove tijekom kojih su stekli kamenarske zanate povezane s branjem i obradom kamena: žbocaduri, kavaduri i škarpelini, odnosno klesari koji su bili najcjenjeniji jer su klesali fine klesance i obrađivali kamenje za gradnju

kuća i riva naokolo po Dalmaciji. U Luci sv. Stjepana, zapadno od groblja, djelovala je Prva klesarska zadruga utemeljena početkom stoljeća za austrijske vlasti gdje su klesarski pripravnici učili zanat, a majstori radili složenije stvari. Od kamenarstva živio je priličan broj obitelji. Poljoprivredu je uglavnom činila proizvodnja vina, koje se prodavalo izvan mjesta. Na obali su naslagani čekali, karatili s vinom koje se pretakalo u bačve u brodove. Mjesnih mornara bilo je malo jer je bilo samo tri-četiri manja trgovačka broda od kojih su najpoznatiji bili Trusaló, imenovan po nadimku vlasnika broda, Radnik u vlasništvu obitelj Mladineo, Pučišće te još nekoliko manjih brodova. Prevozili su materijal za gradnju kuća.

Unatoč siromaštvu, mjesto je tada bilo puno života jer je bilo puno svijeta i djece. Kao djeca, s nestrpljenjem smo čekali našu mjesnu fjeru sv. Jere jer bi došao ringešpil, puno stranih prodavača, a jeli bi sladoled. Ukratko, bio je događaj kojeg smo rado očekivali.

Kao djeca, svi smo bili dobro odgojeni, u tome nije bilo razlike u obiteljima. Ovu stranu južno od župne crkve s Latešom brdom i Racem te preko uvale Botkom, činio je kršćanski svijet s duboko ukorijenjenoj kršćanskom vjerom u dušama tih ljudi. Djeca su bila od starih dobro odgojena, živjeli su miran život u jednom uređenom kršćanskom svijetu. Uvijek sam imao dobre župnike. Župnik don Frane Krstinić došao je u župu 1925. godine kao mlad i agilan svećenik koji je primjerno uzdržavao duh kršćanstva. U tome mu je pomagao kapelan. Don Frane je održavao sve obrede, nijednog nije ukinuo, za njega su oni predstavljali svetinju. Crkva je tada zamjenjivala i kino i kazalište.

U vrijeme moga djetinjstva javila se i radnička klasa zadojena komunističkim, boljševičkim duhom koji je došao izvana, a ne iznutra te je zatrovao pojedine kamenarske obitelji. Tom je ateističkom i jugoslavenskom duhu naginjalo mjesno društvo Sokol, koji su imali svoju glazbu a okupljali su se u današnjoj Bašti, u kući Akvila. Dolje u prizemlju priređivali su plesove na koje su išli i lokalna gospoda i komunisti. Običan je puk navraćao na plesove i druženje u kuću Kovačić, u kojoj je postojala velika sala i tã su okupljanja nosila hrvatski predznak. Postojala je i čitaonica 'Hrvatski skup' u kojoj je gospodin Orlandini s nadimkom Čekić držao kafanu. U čitaonici je bio biljar i brojne novine.

Fotografija 2: Čitaonica »Hrvatski skup«, na rivi, u prvome planu

U mjestu je poslovalo nekoliko butiga, odnosno prodavaonica mješovite robe, nekoliko mesnica i tri brijačnice. Djelovalo je nekoliko katoličkih društava, svi s hrvatskim predznakom, među kojima su najaktivnija bila društva Domagoj, Mladi junaci, Djevojačko društvo, a od bratovština onâ Presvetoga Sakramenta. Župnik don Frane bio je visok, stasit i ozbiljan čovjek, velikog autoriteta među pukom. Kao veliki duhovni radnik vodio je računa o svim društvima u crkvi. Nazočio je mjesečnim sastancima svih društava, nadgledao izbor njihovih poglavara ili poglavarica i ostalog osoblja nužnog za upravu društva. Djeca su imala svoje društvo Anđeli čuvari. Vjeronauk je bio u školi, uz dodatni vjeronauk u crkvi za primanje svetih sakramenta. Vjeronauk u školi držao je župnik, a onaj za pripravu, kapelan u crkvi. Don Frane je znao lijepo pjevati svojim baritonom. Propovijedao je temeljne vjerske istine, standardno, bez ekstravagancije. Sa župnikom su u župnoj kući do crkve živjeli njegov otac i majka i jedna sluškinja, svi iz njegove rodne Vrbovske. U župi su aktivno djelovale časne sestre dominikanke, koje su vodile dječji vrtić smješten u kući Lode, odmah iza Doma, kako smo zvali čitaonicu 'Hrvatski skup'. Kuća Lode izvorno je pripadala obitelji Orlandini. Jedan se Orlandini oženio s Boljankom prezimena Lode koja je dala glasovitog kanonika dominikanca, koji je, kad su ovi umrli, došao živjeti u Pučišća u kojima je u spomenutoj kući ostavio lijepih svetačkih predmeta.

Prije smrti, kuću je ostavio časnim sestrama iz svoga dominikanskog reda, a tî su predmeti kasnije za don Petra Eterovića došli u župnu kuću pa je don Petar neke od njih razdijelio vjernicima. Dječji vrtić djelovao je u prizemlju. Pohadao sam ga kao dijete; tamo smo se hranili i učili. Čuvale su nas i odgajale časne sestre. Kad je došao rat vrtić se ugasio jer nije bilo hrane za nahraniti djecu.

Fotografija 3: Dom katoličke akcije »Domagoj«

U dječjem vrtiću učili smo moliti Boga, osobito molitvu Anđelu čuvaru. Ono što se primi u djetinjstvu u dušu, to se ne briše, a ne znaš što si jučer jeo. Znam napamet te djetinje molitve. Škola, jednokatnica, s prizemljem i katom, sagrađena je 1902. godine i imala je nekoliko prostranih učionica. Uglavnom su nas učile učiteljice, a poslije su došli učitelji. Djeca kao djeca, svuda ista. Svi smo se bojali učiteljice Marije Kovačić jer je bila stroga. Svaka je učiteljica imala svoj razred, a školovanje je trajalo šest godina. Škola kao i svaka druga škola. Kakva politika takva i škola. Sjećam se da smo za vrijeme NDH-a učili velike župe, početno s našom Cetinom kojoj smo pripadali, a nisam znao gdje je smještena župa Usora i Soli, koju sam znao samo po imenu.

U mjestu su se održavale procesije i to su bili vjerski i društveni događaji koji su se pamtili. Najveće su bile za Veliki petak i Veliku Gospu te ona za Tijelovo, a tada je postojala i procesija za Sve svete kada se išlo na groblje, na

Luku sv. Stjepana. U procesiji se molilo i pjevalo. Narod je dolazilo u velikom broju. Vlasnici kuća uz put dobro bi pomeli i očistili ispred njihovih kuće iz poštovanja prema Presvetom i njegovom vjerničkom puku.

U župi se osobito častila crkvice Majke Božje na Botku, u puku znana kao Gospica, prva župna crkva sagrađena 1482. godine, uz koju je u starini uvijek bila živa liturgija s čestim misama, sve dok se 1576. nije sagrađila nova župna crkva. No, i tada je Gospica ostala živa crkva, a to znači da je u njoj bilo misa i procesija, a osobito kad se častila Gospa i njeni blagdani. Imala je svu opremu za misu. Pri crkvi sv. Stjepana na groblju u Luci djelovala je bratovština Gospe od Utišenja. Crkvicu sv. Luce na Racu sagrađili su Žuvetići, a oživjela bi za blagdane Svetice, kada bi se djeca oko nje okupila i raspravljala što im je sv. Luce protekle noći darivala. Crkvicu sv. Roka, utemeljili su Mladinići, a u njoj se služila misa sutradan poslije Velike Gospe, na svečev blagdan. Kod Sv. Jurja na brdu Bračuta u antici su stanovali rimski veterani kojima je država dala zemlju. Ti su isluženi vojnici tamo gradili kuće i obrađivali vrtove. Kod crkvice sv. Jurja, sagrađene u 12. ili 13. stoljeću, boravili su pustinjaci koji su čuvali crkvu, a prolaznici su ih darivali. Bračani su izabrali mučenika sv. Jurja za svoga zaštitnika. Na svečev blagdan ujutro oko 4 sata kapelan je išao u procesiju na sv. Juraj. Putem se molilo, pjevalo, a gore se pred crkvom molio ružarij. Pjevala se misa, štenje i vršio blagoslov polja. Kad je to svršilo vraćalo se s pjesmom i molitvom preko Bračute do križa podignuta na južnom obronku brda, iznad mjesta. Od križa bi se putem preko Rogoja spustili do škole. Župnik don Frane bi pak s drugom procesijom išao s križem od župne crkve k njima i tamo bi ih dočekaao, a onda bi se zajedno uputili u župnu crkvu gdje se svečano pjevalo 'Tebe Boga hvalimo'. Poslije toga bi bio odmor, a svečana bi misa bila u 10.30 sati a držao je mladomisnik don Jure Petrović ili netko drugi.

Sve ove crkve su se uzdržavale od dohotka od starine. Crkvice Gospe Lurdske sagrađila se nakon što se pobožnost prema Gospi Lurdskoj proširila po cijelom svijetu, a osobito su je častile djevojke. Jedna pučiška djevojka koja je dobila tuberkulozu zavjetovala se Gospi Lurdskoj te joj je darovala kosu. Majka mi je puno toga znala i ispričala, no nisam sve upamtio.

Narod koji se bavio poljoprivredom teško je živio. Dođe suša, tuča i druga nevolja pa za jematve nemaju što doma donijeti, a djeca čekaju. Neki su težaci, koji su teško živjeli, po cijeli dan kopali kod gospodara za kilo-dva repe. Toga je bilo osobito po kućama na vrhu mjesta, na Racu, dok su kuće položene uz more

bile bogate, veleposjedničke, ali su polako i umirale, tako da su danas nestale iz sjećanja, a drmale su svijetom.

Ratna zbivanja

U travnju 1941. našao sam se na obali, na Gregotovom mostu. Nekoliko ljudi grijalo se na šentadi. Dolazi parabrod Jadran na Novu rivu, glavni događaj u mjestu. Dižu se ljudi, jedan viče ‘ajme’! Eno talijanska zastava na krmi, prvi znak, ‘aha’, nema Jugoslavije, nema NDH-a, dolaze ‘Talijanci’. Prvi znak talijanske uprave na Braču.

Malo kasnije tog događaja dolazi jedan ili dva broda, ne znam točno, a iz broda izlaze talijanski vojnici i vade drvene karijole pune raznog materijala. Mi djeca idemo vidjeti što se događa. Postrojiše se i u redove, idu u mjesto i to ravno u školu. U školi su se smjestili, u prizemlje, a mi, djeca, smo išla na prvi kat i tako je to trajalo cijelo vrijeme dok su Talijani bili u mjestu. Talijanska kuhinja bila je u školskom dvorištu, tamo su kuhali i jeli. Koliko ih je bilo ne znam, ali dosta. Djeca su se okupljala oko njih tražeći hranu, pa bi im Talijani davali iz kazana, što je ostalo. Nekada i komad kruha, a neku djecu su majke naputile da im ponude prati robu – *Io ti lavare la roba!* Pranje je svakom vojniku teško padalo, a za kruh ništa nije bilo naporno. Onda bi taj mali s vojnikom išao doma pa bi se dogovorili. Ovi njemu oprati robu, a ovaj njima ‘panjoku’ – okrugli komad kruha iz njegovog sljedovanja. Više djece tako su radili jer je taj kruh bio svetinja. Ta su se djeca polako sprijateljila s vojnicima. Vojnici su išli po mjestu zajedno s civilima i na kupalište. Trčao sam jedanput ispred čovjeka kojemu sam dirao kaić, a on je mislio da mu ga razbijam, pa sam pao i razbio koljeno. Sutradan mi je vojnik pogledao ranu, očistio je i vezao. Došao je u kuću i sprijateljio se s obitelji.

Otac je otišao u Zagreb tražiti hranu za obitelj. Mislio se brzo vratiti. Sakupio je dosta i nakon pet mjeseci preko Bosne se vlakom vraćao u Dalmaciju, ali su partizani digli vlak u zrak i tako je moj otac ostao bez hrane. Preko Metkovića se nakon pet mjeseci vratio doma i donio jedino 12 kila fažola. Mnogo obitelji je otišlo u Slavoniju: Maćukovi, Kalajurini, Piturovi, Mujini itd., a mnoge su obitelji trajno isčezle iz Pučišća. U mjestu se nije imalo što kupiti, bilo je butiga ali ne i robe. Prodavali su talijansku manistru – *legumine*, a to nije sličilo na tjesteninu. Bilo je teško gristi, a bez mirisa i okusa. Butigeri su hranu nabavljali u Splitu. Bilo je kod njih i fine hrane, ali je išla za zlato. Osamdeset kila kukuruza za jedan engleski zlatnik, ‘lira šterlina’ – pravo bogatstvo. Od gladi su ljudi i umirali.

Partizani su jačali. Bilo ih je sve više. Morali su pucati, kako bi istjerali Talijane. Partizani su pucali po školi i po prozorima te su Talijani pregradili prozore kamenjem umrtvo prema istoku i jugu. Također i dio ispred vrata. Nastava se nesmetano održavala tijekom dana, sve do 'komunističke večernje'.

Talijani su bili stacionirani po čitavom Braču: u Supetru, Milni, možda Postirama, u Bolu, Selcima itd. To su bili miroljubivi ljudi koje su digli u rezervu i zato su bili drugačiji. Partizani su svaku večer iza Morotove kuće pucali u prozore škole i to je dugo trajalo. Onda je talijanska komanda u Splitu pokrenula potjere, ali uzalud jer su partizani znali svaku rupu. Talijani su se stoga koncentrirali u Pučišćima, Supetru, Milni i Bolu u kojemu su bili najjači po broju vojnika i oružju, a to su partizani znali preko špijuna. Velika župa Cetina na Braču je obnašala neku vlast, ali ta je vlast bila formalna, a glavni su bili Talijani.

Partizani su nakon pada Musolinijeve vlade organizirali svoje ljude i planirali kako napasti talijansku postaju u Bolu i oduzeti im oružje. Oružje je bilo najvažnije, tražili su ga ovi iz Bosne, jer ga je tamo bilo malo. Navalili su na Bol uvečer kada je tamo bila fjera Gospe Snježne. Ljudi su bili zauzeti s gostima, partizani su sve znali, napali su iznenada. Talijani su bili iznenađeni, no u borbi poginuo je partizanski komandant Jozo Bodlović. Partizani su zaplijenili mnogo oružja i cijelu ga noć prtili na konje i gonili u Sumartin u uvalu i dalje preko mora u Biokovo. Taj čin Talijani nisu mogli progutati, željeli su se osvetiti sirotinji.

Komunisti su bili glavni, držali su sve u rukama. Imao je Janko Mladineo butigu na Solina, u butigi je prodavao što je donio iz Splita. Došao je Jozе Baškin i njegov rođak Miko Vrandečić i po noći u butigi uzeli nekoliko kili rizi te ih razdijelili. Jozе je bio siromah, žena Sorika i troje djece, a dvoje sakato. Jozu su partizani osudili na smrt, a drugoga su pustili. Žena Jozе Baške plače pred komunistima da joj spase muža radi sakatog diteta, a nisu htjeli, nego su ga ubili. Tako su činili da bi druge zastrašili, a sami su krali i kuće i kućišta.

Paljenje mjesta

Talijani nisu mogli prijeći preko ovog događaja pa su poslali kaznenu ekspediciju na Brač da ga u cijelosti spale. I tako su sutradan u Bol pristala dva broda i zapalila cijelo mjesto, sve osim samostana, župne crkve, Bijele kuće i vinarije. Sve je drugo izgorilo, osobito dio Podbarje. A onda su išli u Selca i tamo zapalili prekrasne kuće, svaka je bila od kamena, lijepo građena, s dvorištem i sve su izgorile do temelja. A onda su sutradan došli u Pučišća, prijedodne s brodovima,

jedan ili dva, nisam siguran. Pristali su na Novu rivu i odmah ušli u Kraljevića kuću, gdje su postavili glavni stacionar – komandu. Tu su planirali što će i kako će. Poslali su vojnike po kućama, ne da pale, nego do krađu. Bilo je i dobrih među njima. Hodali su po kućama, ali nije bilo što krasti u sirotinje. Ušli su pak, u kuću pok. Krešimira Orlandinija i uzeli šivaću mašinu Singer. Poslije su ga partizani ubili pod optužbom da je špijun. Znao je španjolski jer se vratio iz Južne Amerike. Talijani su krali uglavnom šivaće mašine i gdje bi našli koji lijepi predmet. Sve je to išlo u brod. U Kraljevićevoj kući, iz doba kada sam bio ministrant, sjećam se velikog hodnika. Na zidovima toga hodnika visjele su velike slike, crne pale s oltara jer ih je župnik povjerio na čuvanje Dušanu Kraljeviću jer je imao za to prikladnu kuću. Izgledala je kao muzej, a Dušan je imao i druge stvari od muzejske vrijednosti, a najviše posuđe od srebrnine. Sve su to sakupili na jednom mjestu i unjeli u brod. On je tada bio u Splitu, a prije smrti mi je rekao da je kasnije u Trstu prepoznao neke stvari ukradene iz njegove kuće.

Prvi dan popodne bio sam na Solinama, ispred butige, gdje je okupljeni svijet čekao što će se zbiti. Mnogi su pobjegli iz mjesta jer su se bojali ubojstva, zarobljavanja, ali to ovi nisu činili. Vidim iznenada tamo od Jurice magacina, od mosta ispred Slavena kuće rivom ide četa Talijana, poredana dva i dva, možda njih 12 ili 15, ne mnogo. Na leđima su nosili pumpe onakve kakve nose težaci za poljevanje loze, ništa veće. A iz tih pumpi izlazio je mlaz vatre u krug, tako da bi na pritisak botuna, plameni jezik oblizao cijela vrata. Oko dva-tri sata popodne počeli su paliti kuće uz more, od Meštrontine kuće pod Latešo brdo do one pok. Martina Rokota. Preskočili su Baturićevu kuću. Baturić i žena nisu imali djece. Oni su znali talijanski, on je bio doktor i načelnik, pa je nisu zapalili.

Fotografija 4: Spaljena Solina i Lateša Brdo

Onda je došla zapovijed dosta. Što se dogodilo?

Kuća Zampjera (Ivana Petra) Mladinea, predratnog zastupnika Seljačke stranke u beogradskoj Skupštini, na Solinama, bila je prazna jer je obitelj boravila u Splitu. Kuća je bila malo uvučena i u njoj su imali sastanke partizani koji su tamo pisali letke i širili štampu i propagandu. Vjerojatno je netko špijao, jer su Talijani ušli unutra i našli razbacani papir. Vidjeli su da je to nešto partizansko. Kuću su odmah zapalili i ona je te večeri gorila i požar je zahvatio kuću Vinka Sorića. Svijet se sakupio i s morem u maštlima gasili su zid da se ne zapali Vinkova kuća. Nju su spasili. Polivali su Zampjerovu kuhinju, posebno po špaheru da bi ga sačuvali. Za vrijeme tog paleža ušao je u našu kuću jedan vojnik i rekao da će je čuvati da je njegovi ne zapale. Dali smo mu piti prošek, koliko je htio. Kleo se da će je sačuvati i sve je navečer izgledalo dobro.

Nakon što su zapalili Zampjerovu kuću prekinuli su palež i dogovorili se da će kuće nastaviti paliti rano ujutro, i to iznutra.

Svijet je te večeri bio smiren jer je mislio da je sve gotovo. No, u četiri sata ujutro nastavili su paliti kuće od vrh Raca nizbrdo.

Talijani su proširili vijest da tko dođe po potvrdu da nije komunist da će mu se dati potvrda da mu se ne zapali kuća. I tako su mnogi išli, ali prije bi im kuća izgorila, nego bi se vratili s potvrdom. Don Frane je dobio potvrdu za dom Domagoj i tu je potvrdu prilepio na donja vrata, ali gore na ulazu u dom nije stajalo ništa pa kad su se Talijani spustili odozgo s Raca ušli su u dom i našli na isto što i u Zampjerovoj kući. I tu su bili partizani i tu su pravili planove, jer su sekvestirali Domagoj. Don Frane je pod ključem držao biblioteku na gornjem katu, ali su Talijani zapalili i prvi i drugi kat i sve je izgorjelo. No, dolje je konoba ostala čitava jer je imala betonsku ploču, pa u prizemlju ništa nije stradalo. Partizani su kasnije 'Domagoj' nacionalizirali, ali ga je don Petar uspio vratiti Crkvi na temelju konobe, tvrdivši da je to sve ista kuća. 'Domagoj' je bio sagrađen nedavno, pred rat i dobro je počeo i radio do 1943. godine, ali nije bilo sreće.

Fotografija 5: Izgoreni Dom katoličke akcije »Domagoj«

Don Frane je toga jutra govorio misu u 8 sati ujutro. Nikad nije govorio misu bez ministranata, pa čak ni tada. Ja kao ministrant s ostalih njih petoricom ili šestoricom prespavali smo noć u župnom uredu jer smo se bojali da ne počnu ubijati ljude, pa su nas roditelji poslali u don Frane, u današnju biblioteku u župnoj kući. Dok smo služili misu, oko podizanja, odjednom se otvaraju vrata od Gospina oltara. Jedna žena utrči i povika iz glasa: 'Don Frane izgort će crikva, zapalili su Deškovića kuću. Skočte!'

Fotografija 6: Spaljena Solina i dio Raca

Don Frane je ostavio misu, mi djeca išli smo za njim. On je stao vikati na njih, šta činite, jeste li kršćani ili niste, izgorit će crkva. Zapalili su vrata od Deškovića kuće, od konobe prema crkvenim vratima. Tâ vrata ostala su tako crna na uspomenu puno godina. Talijani su je odmah ugasili s morem tako da nije izgorila Deškovićeve kuća. I tako nisu zapalili više. Ne znam je li svršio misu, ali je otišao sam doma. Vratio sam se kući, gdje je još sve gorjelo. Onaj što je rekao da će je čuvat, nalio se prošeka pa su zapalili kuću. On je vadio štramace i bacao ih na kalu, pa je tako spasio dva-tri štramca. Vratio sam se ispred župne kuće gdje nije bilo nikoga, svaki je gledao svoju nevolju, ali sam vidio da iz kuće Moro, najljepše kuće u Pučišćima, iz sride pokrova izlazi tanki dim. Vikao sam da gori Morotova kuća, ali niko me nije čuo, nikoga nije bilo. Kuću su zapalili ujutro,

polako je tinjala dok se nije zapalila. U kući nikoga nije bilo, njeni su vlasnici odavna bili vani, nije je imao tko gasiti. Kuća je bila prazna, a njeno bogatstvo odnijeli su Talijani. Oni su bili za tu stvar – za opljačkati. Popodne su se ukrkali u brodove i otplovili. Kuću Kraljevića i Botak zapalili su prije odlaska, najprije pokrali, pa zapalili. Zapalili su i 'Hrvatsku čitaonicu' na Portu.

Fotografija 7: Spaljena čitaonica »Hrvatski skup«

Fotografija 8: Spaljena kuća Moro u Portu, u prvom planu

Na Solina kod Rokotove kuće bila je još jedna prekrasna kuća, šjor Julija Mladinea, lijepa kuća s dvorištem i vrtom. Konoba je bila puna drva jer su je brodari koristili kao magacin za drva koja su prevozili prodavati u Split. Ta konoba puna drva gorila je kao japjenica, pa se kuća pretvorila u vapno.

Fotografija 9: Spaljeni Botak s kućom Kraljević krajnje desno na Novoj rivi

Fotografija 10: Opljačkana i spaljena kuća Dušana Kraljevića na Novoj rivi

Plakali su ljudi, gore im kuće. On plače, ne mrda, obezumljen je i apatičan. Splećani su gledali kako gore Pučišća i plakali na Peristilu.

Talijani su otišli, a narod je ostao na putu i šta će ti ljudi bez krova, kruha, ičega. Hodali su po gorama, i tamo su bile pojate, kolibe. Nastojali su sačuvati glavu. Jeli su porež, žutinicu, rodakvu, ripu, grglavu, kostrič. Išli su od sela do sela tražiti da bi dobili štogod. Neki su imali ulja pa bi ga mjenjali za kukuruz, problem je bio veliki.

Cilj komunista bio je da se kuće zapale, jer će ovi koji ostanu bez kuća ići u partizane. Tako se govorilo u to vrijeme. Da su partizani s Lateša brda zapucali jednu pušku svi bi Talijani pobjegli jer bi smatrali ako su oni u Bolu mogli svladati onoliki broj vojnika, kako neće nas. Tako se govorilo. Talijani su se bojali, njima je bilo glavno sačuvati život. Bio je to običan svijet, nisu bili zadojeni Musolinijem i Hitlerom, bilo im je glavno vratiti se doma.

Poslije rata, a tko je mogao i prije, počeo je obnavljati. Ljudi su se snalazili kako su mogli i znali. Poslije rata davala je Amerika pomoć UNRA-a u

materijalu za one koji su nastradali. Više je materijala ostalo državi, nego otišlo potrebitima.

Paljenje kuća velika je stvar za jedno mjesto. Prošlo je puno godina, trebalo bi postaviti jednu ploču o talijanskom paljenju Pučišća.«

Josip Martinić – Meštrante

(Pučišća, 19. ožujka, 1931. – Pučišća, 9. siječnja 2024.)

Posvjedočio 2. rujna 2023. godine

Fotografija 11: Josip Martinić - Meštrante

»Rođen sam u obitelji oca Ivana Martinić Meštrante i majke Anđele rođ. Franić. Bilo nas je troje djece: osim mene, Lucijo i sestra Franka.

Talijani su u mjesto došli kao mirna vojska, ali za nas okupatorska. Mi smo djeca u školi boravili na gornjem, a oni na donjem katu. Uz školu bila je i štala za kobilu koju su svaki dan vodili na vapor po sljedovanje, a mi bi djeca trčali za njom. S nama su se vojnici sprijateljili. Svakome su dali za jesti po pola porcije.

Na kraju bi im na moru oprali gamelu i vratili. Njihov poručnik – *tenente* zaljubio se u jednu našu curu. Objesio bi noge niz prozor škole i pjevao:

‘Oj Pučišća malo,
ličiš na Milano,
u tebi je luka duboka,
u tebi je šuma borova,
a još ljepša Ruža rumena,
srce moja slomila.’

Poslije je odveo u Italiju i tamo oženio.

Neko smo vrijeme mirno živjeli s Talijanima – bila je to okupacija na lijepi način. Pojavili su se partizani i počela je borba, počelo se glođati i tući. Partizani bi se pojavili na Vronji Red, a Talijani bi odozdo pucali. Nije bilo mira. Dočekali su ih između Pražnica i Pučišća:

‘Stoj fašista kud si pošo,
zapamtit će kud si došo,
nije ovo Venecija nego Dalmacija.’

Partizani su napali Talijane u Bolu. Znali su da među njima ima i partizana iz Pučišća. Toga sam dana, kada je počelo paljenje mjesta, došao sa Čada s mulom u Pučišća, da ću naprtit nešto. Vidim gori preko uvale Kroljevića Palac. Tamo su bile bogate stvari. Što je vrijedilo, ukricali su u brod.

Palili su sve redom, došli su do naše kuće. Moja je majka služila kod pučiške gospode pa je znala talijanski. Kada su se počeli spremati zapaliti našu kuću, majka je vikala na talijanskom. Govorila im je da će im dati sira kojeg smo čuvali u gustirni, da se ne osuši. Stali su s pripremama za zapalit našu kuću, ali su zapalili onu susjednu Vickotovu. Plamen je zahvatio i našu kuću pa smo skočili u konobu po suđe za zahvatit more. Uspjeli smo spasiti kuću, ali su oko nje sve bile zapaljene.

Fotografija 12: Spaljena Solina i dio Raca

Otac je za rata ostao doma. Nakon kapitulacije Italije spremali smo se za zbijeg u El Shatt. Neposredno prije puta u gori smo sreli partijske rukovoditelje koji su ga odgovorili od puta pod izgovorom da mora netko ostati i na Braču. Pripadamo rodu Martinića – Meštrante koji su poznati kao izvrsni graditelji pa smo trebali u obnovi mjesta. Čak i u to ratno vrijeme imali smo konje i mazge. Gradili smo i palili japjenice. Na mazgama sam često iz Čada dolazio u Pučišća i obratno. Svjedočio sam i događanjima vezanim za streljanje Pučiščana tijekom njemačke odmazde u ožujku 1944. godine. Moj je otac pokušao odvratiti Jozu Vrandečića da se ne vrati u mjesto jer se nakon što su partizani pobili njemačku posadu u Pučišćima, spremala krvava odmazda. No, on je odgovorio da mora ići jer da su mu djeca ostala doma. Njemci su te noći pokupili sve muške glave na koje su naišli, njih devetoricu ili desetoricu te su ih streljali na Novoj rivi. Promatrao sam kako su jadne žene kupile tijela svojih muževa i smještali ih na palubu gajete od Pušila, koja ih je prevezla na groblje. Uzjahao sam na mula i otišao im pomoći ukopat njihove muževe.

Na dolcu na Mlatinjem brdu imali smo lozinku da idu Njemci koja je glasila: 'Eto ti koza u lozje!' Nakon što bi je čuli utekli bi put Dunaja, kako bi se

sakrili. No, kada je jedan od težaka pok. Muse kopao na dolcu, sestra ga je ka-
nila upozoriti vičući 'Eto ti koza...' mi smo se prenuli i skupili da ćemo vidjeti
kuda ćemo bježati. Dolje nismo znali da su već ubili Musu i odveli pok. Juricu
Konjina te su i njega ubili. Juricu je slučajno našla jedna žena Grdanuša koja je
došla parat zelje tek nakon 10 dana od njegove smrti.

Bili su to teški dani. U moru je bilo svega, ali ako prođe njemački brod, ubit
će svakoga. Lovili smo hobotnice, jeli smrčke, kuhali travu.

Mi, Meštrontini obnavljali smo mjesto. Gradili smo spomenute japjenice i
brali ploče za pokrivanje krovova spaljenih kuća...«

Franjo Martinić – Prijević

Rođen 21. veljače 1932. u Pučišćima.

Posvjedočio 2. rujna 2023. godine

Fotografija 13: Franjo Martinić - Prijević

»Rođen sam u obitelji oca Pave i majke Marije Eterović Sorić. Bilo nas je četvorica braće i tri sestre, četvrta je umrla u prvom razredu osnovne škole. Živjeli smo u Pučišćima, na Racu, u kući bez vode i struje. Znalo je biti tako hladno da bi se ovčje mlijeko smrznulo na prozoru. Otac je bio poljoprivrednik.

Talijana je prvi put došlo njih devetorica s nekim brodom, poslijepodne. Nisu se nastanili u mjestu. Toni Kovoč je tada rekao: 'Zapamtit ćete vi ovih devet Talijana!'

Poslije su Talijani došli i uselili se u prizemlje u školi i tu su boravili. Djeca bi im govorila preko prozora: *Signore da mi poco mangiare!* Nije bilo problema, čak bi se i na Bračutu prošetali, gdje smo mi Prijevići imali stan u pastirskom naselju Oklada.

Ustaške su vlasti boravili u Domagoju, ali su se prebacili u Omiš i Makarsku pa su Talijani preuzeli vlast u mjestu. Partizani su bili okolo po selima. Jednom su partizani izvjesili zastavu u školi, gdje su Talijani spavali. Škola je prekinuta 1943. godine.

Budući da su partizani bili više u Pučišća, nego u Postira, Talijani su se tamo povukli uzevši sa sobom sve čamce iz Pučišća te su ih izvukli u Postira na žalo. Partizani su stoga preuzeli vlast u mjestu.

Partizanska mobilizacija uslijedila je 18. veljače 1943. godine. Izvršena je prisilno. Svi su bili mobilizirani po osobnom pozivu i to oni od 18 do 30 godina. Upriličena je jedna večera za njih u Pučišćima nakon koje su se trebali ukrcati u maonu i prebaciti na kopno. Na kopno su se prebacili tek sutradan zbog sigurnosti i to iz Luka, blizu Povlja, do kojih su stigli pješice. Onda su se morem prebacili u Pisak. Ti su ljudi išli u civilu, bez oružja. Od Piska su pješice produžili do Aržana. Tamo im je javljeno da pojačanje partizanima u tom trenutku nije potrebno te im je rečeno da idu kuda znaju. Nakon 18 dana vratili su se u Pučišća, a s njima su došli i Doljani i Postirani. Ta je mobilizacija tada završila. S njima je išla i pučiška glazba. Najmlađi među njima bio je Mate Vrandečić Kvinto s 18 godina. Nije se odmah vratio u Pučišća, nego je s nekim Postiranima preko Omiša dospio u Dugi Rat. Tamo su ih Talijani zarobili i zatočili u zatvor. Doljanin Jakov Gospodnetić govorio je talijanski. Pustili su ih iz zatvora te su se vratili na Brač. Neki su ostali na kopnu i nisu se nikada više vratili.

Prije paljenja, Talijani nisu stvarali nekih problema. Partizani su bili aktivniji u Pražnicama i Bolu. Talijani kao Talijani, nisu nikoga ubili u mjestu, motali su

se oko žena. U nedjelju bi išli na misu i stajali na nogama na desnoj strani župne crkve. Jedan je talijanski vojnik pljusnuo na ulici učiteljicu Mariju Kovačić tražeći od nje da nešto lažno posvjedoči. Ona ga je potom tužila njegovim vlastima.

Paljenje se dogodilo na sv. Lovru 9. i 10. kolovoza. Ima u tome simbolike jer je i taj svetac bio ispečen. Talijani su došli s brodovima, poslije podne, nisam to vidio. Isto poslijepodne počeli su paliti na Macelu i na Solinama, a sutradan su nastavili započeto. Mi smo tada živjeli na Bračuti. Ljudi su pobjegli u šumu. Došli su Nade i Ante Budin na Veli Red, došli gledat kako Pučišća gore. Našu kuću u mjestu su otvorili i polili je petrolejom, ali se nije upalila. Jedan je nosio petrolej, a drugi palio. Kasnije smo vidjeli da je njime poliveno ispod kreveta, ali na sreću, kuća nije bila zapaljena. Vjerojatno je onaj koji je palio to propustio učiniti. Neke su stvari iz kuće nestale. Zapalili su i čitaonicu.

Fotografija 14. Spaljeni Ratac

Ne znam jesu li isti dan išli paliti u Pražnica. Selca su zapalili prije.

Poslije paljenja došao je jedan brod partizana s drvenim bačvama da bi opskrbili ljude za jematvu jer su im konobe izgorjele.

Dana 12. siječnja 1944. Englezi su bombardirali njemačke brodove privezane u Pučišćima. Bilo je dvoje mrtvih Pučišćana. Još je i danas vidljiva rupa od gelera kod *caffè-bara* Dragan, kod škole.

Dolazak Njemaca pamtim po tome što je na Bračutu došlo njih sedam s dvije mazge. Među njima bilo je Čeha pa smo se mogli sporazumjeti. Bivši austrijski oficir i jugoslavenski kapetan prve klase Stipe Jakir bio je u mjestu prevoditelj. Tada se nisu nastanili u Pučišća. Kada su tamo otvorili komandu, ne znam.

Na Bračutu su dolazili Talijani, Njemci, ustaše, partizani. Svakoga bi počastili. Nitko od njih tamo nikada nije počinio ikakvu štetu...«

OBJAVLJENA SVJEDOČANSTVA

Dnevnik učiteljice Marije Kovačić (učiteljica u OŠ Pučišća od 1919. do 1948.) (Dnevnik u zbirci Narodne knjižnice »Hrvatski skup« – Pučišća, objavljen u: Milan Božinović, *Povijest pučiškoga školstva*, Split: Naklada Bošković, 2004, 195, na str. 90–91.)

»Doba praznika 1943.«

9. VIII 1943.

»Već četvrti dan je narod u strahu i neizvjesnosti, jer je u Bolu došlo do sukoba između partizana i Talijana. Pred 2 dana je bombardirano Praznice. Kod nas je nastala panika. Ljudi bježe u polje, nose stvari iz kuća. Ovoga dana u jutro oko 8 sati došlo je nekoliko brodova i iskrcalo talijansku vojsku. Komanda je zauzela kuću Kraljević, a vojska školu. U podne je nastalo neopisivo pljačkanje, uništavanje svega, do čega je ova neobuzdana vojska došla. U večer zapaljena je kuća Galetović Bulat Petra, kovača na Solina, a zatim kuća Mladineo Zampijera. Galama je trajala do kasno u noći. Porazbijana su sva stakla u školi, arhiv porazbacan i uništen.«

10. VIII. 1943.

»U zoru razletila se razularena vojska po mjestu noseći na ramenima štrcaljke. Od Solina i Batka štrcali su redom kuće i palili a u 9 sati krenuli put Praznica, i tako su kuće u dnu Porta, Rogaju i Gaju ostale jedine. Iako je u to doba izgledalo da su mnoge kuće pošteđene, to je malo zatim planulo 148 kuća. U 11 sati sve je bilo u čađi, dimu, plamenu. Od dima se nije sunca vidjelo, nastala je tama. Svuda plač, lelek. Svak spašava što može. Nosi se voda, more, polijeva, gasi. Sve

uzalud, gori na sve strane. Mjesto je uništeno. Brodovi su otputovali i odnijeli dobar plijen: šivaće mašine, rublje, posteljine, madrace.«

Veseljko Sulić, *Vizije u pustinji: život jednog plesača*, Zagreb, Čvorak, 2005., str. 28–30.

Fotografija 15: Veseljko Sulić, hrvatski baletni plesač, koreograf i pedagog (Pučišća, 29. prosinca 1929. – Rio de Janeiro, 22. ožujka 2023.)

»Iznenada jednog kasnog poslijepodneva ušuljala su se u našu dugu uvalu tri željezna broda puna talijanskih vojnika. Tiho, kao lisice, ušli su u luku. Ljeto 1943. godine bližilo se kraju. Posljednje su lastavice kružile iznad mora u gluhom svjetlu rane večeri. Cvrčci su se prestali žaliti, pa i povjetarac se odmarao na granama borove šume. Sve je stalo, nepokretno. Čula su se samo zatvaranja vrata i škura na prozorima. Majka je pritvorila daske na prozorima kako bi mogla promatrati vojnike koji su se okupljali ispred kuća na drugoj strani obale. Čule su se zapovjedi i žamor crnokošuljaša, pripadnika zloglasne kaznene

ekspedicije. Pojavili su se na vrh brda, jedan za drugim. Izgledali su kao crni čempresi na groblju. Bili smo opkoljeni. Lavež pasa koji je dolazio iz dalekih pastirskih kuća odjednom ugrize tišina. Skupili smo se jedan uz drugoga i čekali.

Prije tjedan dana moj se otac vratio iz bolnice i ležao je u krevetu. Bila je to talijanska vojna bolnica u kojoj su ga operirali pod tuđim imenom. Pola želuca bilo mu je uklonjeno. Užurbano, majka ga je digla iz kreveta i pomogla mu hodati do sobe u unutrašnjosti naše kuće. Talijani su kundacima lupali na vrata i naređivali: *Aprite, aprite!* Otac se popeo do prozora i legao na zemlju u uski prostor koji je dijelio našu kuću od susjedne. Tu smo nekada držali kokoši, već odavna pojedene. Majka je brzo zatvorila stakla od prozora i rasula debelu morsku sol na ploču ispred stakla. Sve ovo je učinila u nekoliko trenutaka dok je sestra otišla otvoriti vrata.

Nasrnuli su talijanski vojnici i rastrčali se po kući, a oni koji su ostali na terasi uperili su puške u nas. Pretresali su kuću. Oficir je s nekoliko vojnika ušao u sobu iza čijeg je prozora ležao otac. Približili su se prozoru i stali. Prstima predoše preko soli, a oficir upita: *Sale?* 'Da, sol', moja majka odgovori. Oficir je zastao zamišljeno i čekao neko vrijeme, udaljio se par koraka pa ponovno vratio gledajući u zatvoreni prozor. Često je majka znala reći da je tih nekoliko sekunda bilo najduže u njenom životu. Kad su otišli, otac se dočepao prozora i ušao u sobu držeći u ruci granatu. Obukao je kaput, pričekao da padne noć, a onda otišao kroz gornja vrata našeg dvorišta. Kako je pobjegao iz opkoljenog mjesta nitko ne zna.

Kad smo čuli pucketanje vatre, ja sam se popeo na krov odakle sam mogao vidjeti crne oblake dima koji su se penjali prema nebu. Rasplamsani, crveni jezici vatre tražili su izlaz kroz prozore i napola izgorjele krovove. Cijela je istočna strana naselja bila u plamenu. Poznavao sam te kuće, pripadale su našim prijateljima i rođacima. Užareni pepeo počeo je padati, a vatra je munjevitom brzinom gutala kuće jednu za drugom. Skupine ljudi trčale su prema brdima, noseći na leđima što su u brzini mogli spasiti. Vojnici su se užurbali noseći bacače plamena na leđima. Njihove čizme odzvanjale su na našim kamenitim puteljcima. Dovikivali su se i smijali, činilo se da uživaju što donose pakao ovomu bijednom narodu. Iz brodova, koji su mirno počivali usred luke, tanki je dim vijugao, vrteći se u zraku poput derviša.

Zbili smo se uz majku u šutjeli. Bojali smo se da će uskoro i na nas doći red. Da i mi pobjegnemo?

Ne, ne ostat ćemo i pričekot... Moća zaklopit sva vrotu. – rekla je majka.

Formacije vojnika na suprotnoj strani izgledale su kao jato crnih vrana, spremnih na novi napad.

Tužnih očiju moja je majka molila, a ja sam mislio da nas je Bog zaboravio i ostavio. Legli smo u krevet svi zajedno, odjeveni i s cipelama, spremni za bijeg ako ustreba. Uz pritvorenu škuru majka je stajala prateći kretanje vojnika. Otišla je nakratko u kuhinju i vratila se noseći komad pogače od mekinja.

Ovo je zodnje ča jemomo u kući. – rekla je i umorna sjela na krevet.

Vojnicima su dijelili hranu, čulo se kako žlice stružu po vojničkim zdjelama. Neki su plegli, a neki sjeli na zemlju. Zavladata je tišina. Samo je prigušen, prijeteći žamor titrao kroz noć.

U ranu zoru probudila nas je vika užurbanih vojnika. Trčali su u stroju, najprije oni s uperenim puškama, a za njima nosači plamena i težeg oružja. Kao da joj je ova noć puna straha unijela posebnu snagu, majka se odlučno digne i reče nam:

– Odma ću se vrotit! - i uputi se trčeći prema kući u kojoj je bila smještena talijanska komanda. Pala je na koljena pred oficirom i molila.

– *Vi prego, io sono Italiana.* – Oficir joj je pomogao ustati, otišao do stola i napisao nešto na papir. Zgrabila je papir i u zadnji čas dotrčala do kuće. Pokazala je papir vojnicima koji su bili spremni za početak paljenja. Bili smo pošteđeni. Vojnici su mrzovoljno otišli i kao za inat, ubacili veliki plamen kroz prozor kuće ispred nas. Buknuo je strašan požar.

Mnogo je kuća izgorjelo, a crni dim je pokrivao nebo. Kostii naših kamenih kuća jecale su i uzdisale. Čulo se pucketanje vatre. Brodovi s vojnicima krenuli su prema pučini. Sa svih strana dotrčali su mještani i raznim posudama grabili more i polijevali po užarenom tlu spaljenih kuća ne bi li nešto spasili. Ali malo je to pomoglo. Za samo nekoliko sati naše je mjesto progutala vatra, a mnogi su izgubili sve što su godinama stvarali i skupljali.

Mjesec dana poslije, 8. rujna 1943., Italija je kapitulirala i predala se saveznicima, ali rat je harao i dalje. Ono najgore tek nas je čekalo.«

Fotografija: 16. Poslijeratna panorama obnovljenih Pučišća;
u prvom planu spaljene kuće Lukinović i Moro zapadno od župne crkve

Pučiško kulturno ljetovanje '03

OPĆINA PUČIŠĆA

ima čast pozvati Vas na otvorenje izložbi:

„PUČIŠKA NOSTALGIJA“
autora Vladimira Kačića

„IZGORENO PUČIŠĆA“
fotografije

govornici: SVJEDOCI VREMENA
gost.: dr. DRAGO ŠTAMBUK

nedjelja, 10. 8. 2003. u 21.00 sat

Izložba ostaje otvorena do 17. 08. 2003.

Velika dvorana PORAT Pučišća

Fotografija: 17. Plakat poziva na izložbu fotografija »Izgoreno Pučišća«, povodom 60-godišnjice paljenja mjesta (1943. – 2003.) Narodna knjižnica »Hrvatski skup« – Pučišća, 10. kolovoza 2003.

Fotografija: 18. Motiv s navedene izložbe

PRILOZI:

Fotografija 1: Don Ivan Eterović Sorić (Osobna zbirka Josipa Vrandečića).

Fotografija 2: Čitaonica »Hrvatski skup«, na rivi, u prvome planu (Narodna knjižnica »Hrvatski skup« – Pučišća).*

Fotografija 3: Dom katoličke akcije »Domagoj« (Narodna knjižnica »Hrvatski skup« – Pučišća).

Fotografija 4: Spaljena Solina i Lateša Brdo (Narodna knjižnica »Hrvatski skup« – Pučišća).

Fotografija 5: Izgoreni Dom katoličke akcije »Domagoj« (Narodna knjižnica »Hrvatski skup« – Pučišća).

Fotografija 6: Spaljena Solina i dio Raca (Narodna knjižnica »Hrvatski skup« – Pučišća).

Fotografija 7: Spaljena čitaonica »Hrvatski skup« (Narodna knjižnica »Hrvatski skup« – Pučišća).

Fotografija 8: Spaljena kuća Moro u Portu, u prvom planu (Narodna knjižnica »Hrvatski skup« – Pučišća).

Fotografija 9: Spaljeni Botak s kućom Kraljević krajnje desno na Novoj rivi (Narodna knjižnica »Hrvatski skup« – Pučišća).

Fotografija 10: Opljačkana i spaljena kuća Dušana Kraljevića na Novoj rivi (Narodna knjižnica »Hrvatski skup« – Pučišća).

Fotografija 11: Josip Martinić – Meštrante (Osobna zbirka Josipa Vrandečića).

Fotografija 12: Spaljena Solina i dio Raca (Narodna knjižnica »Hrvatski skup« – Pučišća).

Fotografija 13: Franjo Martinić – Prijević (Osobna zbirka Josipa Vrandečića).

Fotografija 14. Spaljeni Ratac (Narodna knjižnica »Hrvatski skup« – Pučišća).

Fotografija 15: Veseljko Sulić (Fotografija preuzeta iz knjige Veseljko Sulić, *Vizije u pustinji: život jednog plesača*, Zagreb: Čvorak, 2005, str. 29).

Fotografija 16: Poslijeratna panorama obnovljenih Pučišća; u prvom planu spaljene kuće Lukinović i Moro zapadno od župne crkve (Narodna knjižnica »Hrvatski skup« – Pučišća).

Fotografija 17: Poziv na izložbu fotografija »Izgoreno Pučišća«, prigodom 60-godišnjice paljenja mjesta (1943. – 2003.) Narodna knjižnica »Hrvatski skup« – Pučišća, 10. kolovoza 2003.

Fotografija 18: Motiv s navedene izložbe (Narodna knjižnica »Hrvatski skup« – Pučišća)

*Zahvajujem na fotografijama Zorki Martinić, prof. ravnateljici Narodne knjižnice »Hrvatski skup« – Pučišća.

LITERATURA:

Nikica Barić, »Otok Brač u Drugome svjetskom ratu, (V.).« *Politički zatvorenik* 285 (2020): 12-21.

Nikica Barić, *Ustaše na Jadranu, Uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*. Hrvatski institut za povijest: Zagreb, 2012.

Juraj Batelja, *Blaženi Alojzije Stepinac i Hvarska biskupija. Uz 70. obljetnicu rođenja mons. Nikole Eterovića, naslovnog nadbiskupa Cibalae*. Zagreb, 2021.

Mateo Bratanić, *Hrvatski zbjegovi u Egipat 1943. – 1946.*, (doktorski rad). Sveučilište u Zadru: Zadar, 2009.

Vjera Nižić, *U pustinji El Shatta: o doživljenom i pročitanoj*. Split: Naklada Bošković, 2007.

Jerko Radmilović, »Otok Brač u Narodnooslobodilačkoj borbi.« *Brački zbornik* 2 (1954): 5–89.

Veseljko Sulić, *Vizije u pustinji: život jednog plesača*. Zagreb: Čvorak, 2005., 28–30.

Josip Vrandečić, »Povijest župe Pučišća.«, u: *Spomenica župe sv. Jeronima Pučišća povodom 450 godina utemeljenja (1566. – 2016.)*, ur. Josip Vrandečić, Pučišća: Župa sv. Jeronima, 2016.

Ivo Vuković, *Talijansko paljenje Selaca na Braču 9. kolovoza 1943*. Selca/Zagreb: Udruga Didolić, 2013.

Summary

Italian Burning of Willage Pučišća on the Island of Brač: On the Occasion of the 80th Anniversary of the Martyrdom (1943 - 2023)

On August 9th and 10th, Italian soldiers set fire to the village of Pučišća on the island of Brač. In the fire, 169 houses were burned and 660 people were left homeless. The burning of Pučišća was preceded by a partisan action in Bol on August 5th, during which the partisans captured a large part of Italian weaponry. In retaliation, the Italians set fire to several settlements on the eastern side of the island of Brač, including Pučišća. Previously, the place was thoroughly robbed and the stolen goods were taken away in three ships. Three living participants talk about the burning of Pučišće: don Ivan Eterović, Josip Martinić and Franjo Martinić. The paper also includes two testimonials from the deceased locals: teacher Marija Kovačić and world-renowned dancer Veseljko Sulić.